

Andrzej Kojder
Uniwersytet Warszawski

IDEE NAUKOWE LEONA PETRAŻYCKIEGO, KTÓRE PRZETRWAŁY PRÓBĘ CZASU

Zacznę od krótkiego przedstawienia sylwetki Leona Petrażyckiego. Jej autorem jest ormiański uczonec Hamazasp Asaturovich Ambartsumian, późniejszy profesor filologii, tłumacz m.in. *Iliady* Homera na ormiański, ojciec wybitnego astrofizyka rosyjskiego Victora (1908–1996); notabene przyznawana co dwa lata nagroda jego imienia wynosi około pół miliona dolarów amerykańskich. Relacja pochodzi z roku akademickiego 1903/1904 w Uniwersytecie Petersburskim.

„Wszedł do sali wykładowej i nagle rozległ się aplauz jak burza, który towarzyszył mu od drzwi do katedry. Kiedy wreszcie przecisną się przez tłum słuchaczy, burzliwe oklaski rozległy się ze zdwojoną siłą i trwały jeszcze długo. Przed nami stał niewysoki, szczupły mężczyzna skromnie ubrany w czarny surdut, z dużą głową na długiej szyi, z gęstymi rudawymi węsami i starannie przyściętą kasztanową czupryną. Ogromnie wyrazistymi, bystrymi oczami patrzył na salę przez oryginalne szkła (*pince-nez* w złotej oprawie z długim sznurkiem do piersi), a twarz jego wyrażała ogromny spokój, jakby przygotowywał się do świetnie opanowanego cięcia skalpelem chirurgicznym. Mówił miękko, wolno, niskim głosem, w sposób retorycznie prosty lecz bardzo pouczający. Często się powtarzał polewując każdą oryginalną myśl, aż stała się jasna, wyrazista i w pełni gotowa, aby ją przekazać i zrozumieć. Jego słowa, nasycone ideami, zapadały w pamięć i umysły słuchaczy tak bardzo, jakby na zawsze miały tam pozostać. Myśl Profesora Lwa Iosifowicza Petrażyckiego była samodzielna, niezależna i niezmiernie oryginalna... I trzeba było widzieć, jak ten człowiek skromnej postury z ogromną prostotą obalał i tworzył... , tak że pod koniec wykładu doznałem wrażenia: «To jest prawdziwy geniusz»”.

Ogólna ocena twórczości Leona Petrażyckiego współbrzmi z tą charakterystyką. Jest on określany jako uczonec o niezwyklej wyobraźni twórczej, rozległych horyzontach poznawczych i wielkiej erudycji, jako prekursor wielu oryginalnych idei i odważny reformator nauki. Burzył zastane paradygmaty i ukazywał nowe horyzonty poznania naukowego. Był nie tylko znakomitym myślicielem, obdarzonym niepospolitą siłą wyobraźni, lecz także prekursorem wielu idei dyskutowanych w ciągu dziesięcioleci. Był to uczonec o niezwykle szerokich zain-

teresowaniach i nieprzeciętnej erudycji, wielki innowator, za którego ideami współcześni często nie nadążali, a niektóre z nich i dzisiaj, po upływie ponad stulecia, bulwersują, podważają bowiem utarte przeświadczenia.

Mimo że od opublikowania głównych dzieł Leona Petrażyckiego minęło już ponad 100 lat, ciągle są one przedmiotem żywego zainteresowania, licznych komentarzy, dyskusji i polemik. Świadczy o tym choćby fakt, że o ile w dwóch pierwszych dekadach po śmierci Petrażyckiego, tj. w latach 1932–1951, ukazało się 119 publikacji jemu poświęconych lub takich, w których jest obszerniej wzmiankowany, to w kolejnych dwudziestoleciami liczba przywołań i komentarzy odnoszących się do jego twórczości wyraźnie się zwiększała: w latach 1952–1971 ukazały się 183 publikacje, w latach 1972–1991 – 255 publikacji, a w latach 1992–2009 – 282 publikacje. Jest to ewidentny dowód, że twórczość Petrażyckiego ciągle wzbudza zainteresowanie nowych pokoleń czytelników.

Jest on uznawany za:

1. *Prekursora logiki deontycznej*, która jest systemem reguł zdaniowych zbudowanych z użyciem takich zwrotów, jak: „jest obowiązkowe”, „jest dozwolone”, „jest zakazane”. Za sprawą refleksji nad poznawczym i praktycznym walorem ocen, norm i dyrektyw, stał się Petrażycki jednym z prekursorów logiki deontycznej, rozwijanej dopiero od połowy XX w. głównie przez Georga Henrika von Wrighta, fińskiego filozofa i logika. Ponadto niektóre zagadnienia logiczne i metodologiczne podejmowane przez Petrażyckiego są – jak twierdzą logicy – „analogiczne do niektórych zagadnień rozpatrywanych w teorii deskrypcji Bertranda Russella”.

2. Istotną cechą świata społecznego – twierdził Petrażycki – jest wieloprzyczynowość zjawisk społecznych i prawnych. Tak jak przyczyny tych zjawisk są niezwykle złożone, tak również ich następstwa są wielokierunkowe, wielopostaciowe i o zmiennej, irregularnej dynamice. Każdy uczony powinien więc być świadomy, że przedstawiane przez niego opisy zjawisk zawsze są niepełne i przybliżone.

3. Reguła metodologiczna, której Leon Petrażycki przypisywał wielką rolę w poznaniu naukowym, to *zasada adekwatności* (nazywał ją też zasadą współmierności). Głosi ona, że to, co się wypowiada lub myśli o danym przedmiocie, jest prawdziwe w odniesieniu do całej klasy odpowiednich przedmiotów i tylko w odniesieniu do niej. Wartość naukową, zdaniem Petrażyckiego, mają tylko twierdzenia i teorie adekwatne. Uważał, że zastosowanie zasady adekwatności w istniejących naukach doprowadzi do oczyszczenia wiedzy teoretycznej z tez zbytecznych i zarazem do ujawnienia i usunięcia luk w dyscyplinach już istniejących¹.

¹ Na temat zasady adekwatności w ujęciu Petrażyckiego kilkakrotnie wypowiedział się Tadeusz Kotarbiński. Zob. np.: T. Kotarbiński, *Z dziejów pojęcia teorii adekwatnej*, (w:) tenże, *Wybór pism, tom 2: Myśli o myśleniu*, Warszawa 1958, s. 326–336; tenże, *Petrażycka koncepcja twierdzenia adekwatnego na tle dawniejszych doktryn pokrewnych*, (w:) K. Opalek (red.), *Z za-*

4. Istota norm moralnych (nakazujących na przykład pokorę, miłowanie wrogów itp.) polega wyłącznie na autorytatywnym określeniu obowiązkowego postępowania. Istota norm prawnych polega natomiast na dwóch funkcjach: z jednej strony zobowiązują one do pewnego postępowania, z drugiej przydzielają to, czego się wymaga od zobowiązanego, komuś innemu, jako jemu należne. Mówiąc jeszcze inaczej, normy moralne mają charakter imperatywny, normy prawne – imperatywno-atrybutywny (nakazująco-przydzielający). Petrażycki mocno podkreśla, że podmiotami uprawnień i obowiązków mogą być nie tylko istoty realne (bez względu na stan ich umysłu), lecz także istoty wyobrażone czy tylko pomyślane.

5. Nikt tak wiele nie uczynił na rzecz *nobilitacji prawa*, jak Petrażycki. Prawo, ujmowane jako zjawisko realne, jest czymś więcej niż zbiorem nakazów i zakazów chronionych przymusem państwowym. Takie wąskie rozumienie prawa zasługuje na miano „absolutnego idiotyzmu prawnego”. Prawo jest ponad państwem, a nie odwrotnie. Państwo jest tylko jednym z wielu prawomocnych źródeł władzy i prawa. Obok bowiem władz świeckich istnieją władze religijne i rodzicielskie, obok różnorodnych władz publicznych istnieją władze osobiste ludzi występujących w różnych rolach zawodowych, organizacyjnych, rodzinnych itp.

6. Istotnym aspektem teorii prawa Petrażyckiego jest *pluralizm prawa*: rozróżnienie prawa pozytywnego (jego cechą główną jest heteronomiczne wyobrażenie faktów normatywnych) i prawa intuicyjnego (mającego charakter autonomicznych przekonań prawnych), a także prawa oficjalnego (czyli takiego, które ma poparcie ze strony władzy państwowej) i prawa nieoficjalnego (niepopieranego przez władzę państwową), a także prawa zwyczajowego i prawa międzynarodowego.

7. *Prymat norm prawnych nad innymi rodzajami norm* był dla Petrażyckiego czymś oczywistym. Wykazywał mianowicie, że w porównaniu z moralnością przeżycia prawne silniej oddziałują na psychikę i zachowania człowieka. Moralność jest pasywna, kształtuje przede wszystkim poczucie obowiązku, świadomość, że pewnym normom należy się posłuch. Prawo natomiast rozbudowuje w ludziach poczucie własnych uprawnień, kreuje człowieka-obywatela zdającego sobie sprawę z własnej godności i ceniącego swoją wolność.

8. Inną dyscypliną wiedzy, która swoje powstanie zawdzięcza Petrażyckiemu, jest *naukowa polityka prawa* sytuująca się na pograniczu zagadnień socjologii prawa, polityki społecznej i prawoznawstwa. Zarys naukowej polityki prawa przedstawił Petrażycki w swoim drugim niemieckojęzycznym dziele z 1893–1895 r. pt. *Die Lehre vom Einkommen*. W ten sposób Petrażycki blisko

gadnień teorii prawa i teorii nauki Leona Petrażyckiego. Studia opracowane dla upamiętnienia stulecia urodzin, Warszawa 1969, s. 29–39; tenże, *Pojęcie teorii adekwatnej*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 4, s. 3–6; tenże, *The concept of adequate theory*, (w:) J. Górecki (red.), *Sociology and Jurisprudence of Leon Petrażycki*, Urbana–Chicago–London 1975, s. 17–22.

trzydzieści lat przed Roscoe Poundem zainicjował badania, które później zostały nazwane „inżynierią społeczną poprzez prawo”².

9. Odrębną dziedziną wiedzy, w której Petrażycki uchodzi za klasyka światowej rangi, jest *socjologia prawa*. Będzie o tym w szczególności mówił prof. Krzysztof Motyka, więc ten wątek tutaj pomijam.

10. *Emocje*. Petrażycki był przekonany, że prawa zarażania emocjonalnego działają we wszystkich dziedzinach – w dziedzinie emocji naukowych, estetycznych, etycznych, karytatywnych itp. – lecz w nauce ciągle pozostają *terra incognita*, dziedziną nieznaną i niezbadaną. Zadanie, które przed sobą postawił, polegało na odkryciu i ustaleniu, jakie emocje i motywacje kierują ludzkim postępowaniem. W problematyce tej okazał się pionierem w skali światowej, co nie zostało dotąd dostatecznie rozpoznane i jednoznacznie wykazane. Należyło przeto tej kwestii poświęcić nieco więcej uwagi. Kwestie, które psychologowie i socjologowie zaczęli dostrzegać stosunkowo niedawno, Petrażycki opisał i poddał analizie w czasie, kiedy w większości nie było ich jeszcze na świecie. Co więcej, główne tezy, które Petrażycki sformułował wytrzymały próbę czasu³. Nie tylko nie zostały sfalsyfikowane przez późniejszy rozwój psychologii i socjologii, lecz także w różny sposób potwierdzone. „Po pierwsze, racje, które skłoniły Petrażyckiego do wyróżnienia emocji jako specyficznych, rodzajowo jedno-

² A. Kojder, *Legal policy: the contribution of Leon Petrażycki*, „Polish Sociological Review” 1994, nr 2(101), s. 155–163; C. Weisbrod, *Petrażycki according to Pound: A note on an American discussion of legal pluralism*, „Societas/Communitas” 2009, nr 1(7), s. 69–79.

³ Oczywiście, od czasów Petrażyckiego wiedza na temat emocji znacząco się wzbogaciła, zwłaszcza dzięki pracom psychologów i socjologów. Zob. J. M. Barbalet, *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*, Cambridge 1998; R. R. Comelius, *The Science of Emotion: Research and Tradition in the Psychology of Emotions*, Upper Saddle River 1996; P. Ekman, *Emotions in the Human Face*, Cambridge 1982; D. D. Franks, E. D. McCarthy (red.), *The Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, Greenwich 1989; D. D. Franks W. M. Wentworth, J. Ryan (red.), *Social Perspectives on Emotion*, Greenwich 1994; R. Harre, *The Social Construction of Emotions*, Oxford 1986; T. D. Kemper (red.), *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, Albany 1990; R. S. Lazarus, *Emotion and Adaptation*, London 1991; M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, L. Feldman Barrett (red.), *The Handbook of Emotions*, New York 2008; R. Plutchik, H. Kellerman (red.), *Emotion: Theory, Research, and Experience*, New York 1980; C. Saarni, *The Development of Emotional Competence*, New York 1999; R. Schulze, R. D. Roberts (red.), *Emotional Intelligence: An International Handbook*, Cambridge 2005; R. A. Shweder, R. A. LeVine, *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*, New York 1984; R. T. Solomon, *A Passion for Justice. Emotions and the Origins of the Social Contract*, Oxford 1985; J. P. Tangney, R. L. Dearing, *Shame and Guilt*, New York 2002; J. P. Tangney, K. W. Fischer (red.), *Self-Conscious Emotion: the Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride*, New York 1995. Podjęte zostały także badania nad takimi zagadnieniami, jak: sieci emocjonalne w mózgu, psychofizjologia emocji, rola genetyki w badaniu rozwoju emocjonalnego, społeczny kontekst rozwoju emocjonalnego, kulturowe uwarunkowania emocji, inteligencja emocjonalna. Liczne studia poświęcono poszczególnym przeżyciom emocjonalnym, takim jak: altruizm, empatia, duma, lęk, miłość, nadzieja, namiętność, samoocena, smutek, uczciwość, wina, wstęś, wstyd, zakłopotanie, zazdrość, złość.

rodnym przeżyć psychicznych, znalazły pełne potwierdzenie we współczesnej nauce. Nikt obecnie nie kwestionuje poglądu, że termin «emocja» («zjawisko emocjonalne», «stan emocjonalny», «proces emocjonalny» itp.) denotuje realnie istniejącą klasę przedmiotową. ... Po drugie, Petrażyckijskie pojęcie emocji jako przeżyć dwustronnych, doznawczo-popędowych (pasywno-aktywnych) również nie zostało zdezawuowane przez późniejszy rozwój nauki ... Po trzecie, pogląd głoszący, że emocje są podstawą każdej akcji (zachowania się, czynności organicznej), jest zgodny z aktualnie akceptowanym stanowiskiem, podkreślającym aktywizującą rolę emocji ... Po czwarte, zasadniczych motywów postępowania Petrażyckiego poszukiwał w procesach emocjonalnych; proces motywacyjny był dla niego szczególną formą procesu emocjonalnego. Takie stanowisko jest podzielane i współcześnie ... Po piąte, wprowadzonemu przez Petrażyckiego dychotomicznemu podziałowi motywacji «czysto emocjonalnej» na apulsywne i repulsywną nadano w późniejszych latach znaczenie głównego założenia konstruowanych teorii zachowania²⁴.

*

Przedstawione tutaj idee sformułowane przez Leona Petrażyckiego zostały w znacznej części potwierdzone przez późniejszy rozwój nauki i do dzisiaj zachowały większą lub mniejszą żywotność. Nadal pełnią one inspirującą rolę w podejmowanych badaniach naukowych w różnych dyscyplinach. Poniższa rekapitulacja w postaci **dekalogu najważniejszych dokonań Leona Petrażyckiego**, trafnie, jak sądzę, odzwierciedla jego wkład do nauki.

1. Metodologia nauk, zwłaszcza prekursorstwo logiki deontycznej.
2. Złożoność zjawisk prawnych i społecznych.
3. Adekwatność pojęć i twierdzeń.
4. Ścisłe odróżnienie norm prawnych od norm moralnych.
5. Nobilitacja prawa.
6. Pluralizm prawa.
7. Prymat norm prawnych nad innymi rodzajami norm.
8. Naukowa polityka prawa.
9. Socjologia prawa.
10. Emocje.

BIBLIOGRAFIA

Babb H. W., *Petrazhitsky: Theory of Law*, „Boston University Law Review” 1938, t. 18

²⁴ A. Kojder, *Wstęp*, (w:) L. Petrażycki, *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*, Warszawa 2002, s. XL–XLIV.

- Barbalet J. M., *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*, Cambridge 1998
- Comelius R. R., *The Science of Emotion: Research and Tradition in the Psychology of Emotions*, Upper Saddle River 1996
- Denzin N. K., *Interaction, Law and Morality: The Contribution of Leon Petrażycki*, (w:) J. Gorecki (red.), *Sociology and Jurisprudence of Leon Petrażycki*, Urbana–Chicago–London 1975
- Ekman P., *Emotions in the Human Face*, Cambridge 1982
- Franks D. D., McCarthy E. D. (red.), *The Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, Greenwich 1989
- Franks D. D., Wentworth W. M., Ryan J. (red.), *Social Perspectives on Emotion*, Greenwich 1994
- Giaro T., *La Civilpolitik di Petrażycki*, „Index” 1995, nr 23
- Harre R., *The Social Construction of Emotions*, Oxford 1986
- Kemper T. D. (red.), *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, Albany 1990
- Kojder A., *Wstęp*, (w:) L. Petrażycki, *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*, Warszawa 2002
- Kojder A., *Legal policy: the contribution of Leon Petrażycki*, „Polish Sociological Review” 1994, nr 2(101)
- Kotarbiński T., *Z dziejów pojęcia teorii adekwatnej*, (w:) tenże, *Wybór pism, tom 2: Myśli o myśleniu*, Warszawa 1958
- Kotarbiński T., *Petrażycka koncepcja twierdzenia adekwatnego na tle dawniejszych doktryn pokrewnych*, (w:) K. Opałek (red.), *Z zagadnień teorii prawa i teorii nauki Leona Petrażyckiego. Studia opracowane dla upamiętnienia stulecia urodzin*, Warszawa 1969
- Kotarbiński T., *Pojęcie teorii adekwatnej*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 4
- Kotarbiński T., *The concept of adequate theory*, (w:) J. Górecki (red.), *Sociology and Jurisprudence of Leon Petrażycki*, Urbana–Chicago–London 1975
- Langrod G. S., Vaughan M., *The Polish Psychological Theory of Law*, (w:) W. J. Wagner (red.), *Polish Law throughout the Ages*, Stanford 1970
- Lazarus R. S., *Emotion and Adaptation*, London 1991
- Lewis M., Haviland-Jones J. M., Feldman Barrett L. (red.), *The Handbook of Emotions*, New York 2008
- Plutchik R., Kellerman H. (red.), *Emotion: Theory, Research, and Experience*, New York 1980
- Rudzinski A. W., *Petrażycki's Significance for Contemporary Legal and Moral Theory*, „American Journal of Jurisprudence” 1976, t. 21 [przedruk (w:) R. Cotterrell (red.), *Sociological Perspectives on Law*, t. 1: *Classical foundations*, Aldershot–Dartmouth 2001]
- Saarni C., *The Development of Emotional Competence*, New York 1999
- Schulze R., Roberts R. D. (red.), *Emotional Intelligence: An International Handbook*, Cambridge 2005
- Shweder R. A., LeVine R. A., *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*, New York 1984
- Solomon R.T., *A Passion for Justice. Emotions and the Origins of the Social Contract*, Oxford 1985

Tangney J. P., Dearing R. L., *Shame and Guilt*, New York 2002

Tangney J. P., Fischer K. W. (red.), *Self-Conscious Emotion: the Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride*, New York 1995

Weisbrod C., *Petrażycki according to Pound: A note on an American discussion of legal pluralism*, „Societas/Communitas” 2009, nr 1(7)

PETRAŻYCKI'S IDEAS WHICH ARE STILL UP-TO-DATE

Summary

In this paper author presents the achievements of Leon Petrażycki and his novelty in various areas of humanities. Petrażycki is recognised as forerunner of deontic logic, and also as creator of the principle of adequacy, ennoblement of law, pluralistic vision of law. He exhibits primacy of legal norms over moral norm, and he establish scientific legal policy. Additionally Petrażycki is treated as classic of the sociology of law and also as the artificer of emotions.

KEYWORDS

deontic logic, ennoblement of law, pluralism of law, primacy of legal norms over moral norms, principle of adequacy, scientific legal policy, sociology of law, emotions

SŁOWA KLUCZOWE

logika deontyczna, nobilitacja prawa, pluralizm prawa, nadrzędność norm prawnych nad normami moralnymi, zasada adekwatności, naukowa polityka prawa, socjologia prawa, emocje